

Epäröinnistä venäläisissä televisiokeskusteluissa

Hanna Laitinen

Väitöstutkimukseni aiheena on epäröinti ja sen ilmeneminen vuorovaikutuksessa. Tutkin, miten epäröinti ilmenee venäläisissä televisiokeskusteluissa vaikkapa, kun ihminen miettii sopivan ilmauksen valintaa tai suunnittelee tulevaa puheensa sisältöä tai rakennetta.

Puhe on ajassa lineaarisesti askel askeleelta etenevää toimintaa. Se on suunnattu toisille ihmisille, ja se muovautuu yhteistoiminnan tuloksena. Tavallisessa, ennalta valmistelemattomassa tilanteessa puhuja ei yleensä tuota puhettaan sujuvasti, vaan siinä esiintyy aika ajoin epäröintiä. Kuten Wallace Chafe (1980, 171) on todennut: ”Joskus ihmiset epäröivät, kun he miettivät, mitä he voisivat sanoa seuraavaksi, ja joskus, kun he miettivät, miten pukea sanoiksi se, mitä he ovat päättäneet sanoa.” Ylipäänsä epäröinti on hyvin yleinen ilmiö. On esimerkiksi osoitettu, että noin kuusi prosenttia puheesta on epäröintiä ja se voi ilmetä monella eri tavalla.

Puhujan verbalisointivaikeuksiin voivat olla syynä hänen omat kognitiiviset rajoitteensa tai keskustelukumppanin toiminta. Näin ollen epäröinnin voi luonnehtia olevan kognitiivis-vuorovaikutuksellista. Tämä määritelmä viittaa ilmiön kaksijakoisuuteen: yhtäältä kognitiivisiin prosesseihin ja rajoitteisiin mutta toisaalta myös vuorovaikutuksen tilannesidonnaisuuteen. Kaksijakoisuus näkyy myös siinä, miten tutkimukseni asemoituu suhteessa kielitieteen eri suuntauksiin ja lähitieteenaloihin. Väitöstyöni voidaan sijoittaa muutamien tutkimussuuntauksien leikkauspisteeseen. Toisaalta tutkimukseni nojaa vuorovaikutuksen ainutlaatuisuutta korostaviin ja tilanteista kielenkäyttöä tarkasteleviin tutkimussuuntauksiin, eritoten keskustelunanalyysiin ja vuorovaikutuslingvistiikkaan. Samalla se ottaa paljonkin vaikutteita aloilta, joilla lähdetään liikkeelle puhujasta ja hänen kognitiivisista prosesseistaan, kuten esimerkiksi psykolingvistiikassa tehdään, sekä puhujan halusta ilmaista jotakin merkitystä eli funktionaalisesta lauseopista.

Väitöstutkimukseni tarkoituksena on kuvata keinot, joilla ihminen epäröi venäläisissä televisiokeskusteluissa, tarkastelemalla epäröintiä funktionaalisen lauseopin näkökulmasta. Lisäksi epäröintiä tarkastellaan etenkin siitä näkökulmasta, miten epäröinnin merkitsimet sijoittuvat suhteessa toimintajaksoihin ja toiminnan etenemiseen.

Tutkimusaineistoni koostuu neljästä keskusteluohjelman katkelmasta. Kaikki ohjelmat on esitetty Venäjän televisiossa. Katkelmien kokonaiskesto on 1 tunti 15 minuuttia, ja aineistosani on yhteensä 17 osanottajaa, jotka edustavat erilaisia sosiaalisia taustoja. Aineistossa on yhteensä noin tuhat epäröinnin merkitsintä, joista osa ilmentää epäröintiä vain potentiaalisesti.

Ennen kuin esittelen epäröinnin ilmenemismuodot, on syytä lyhyesti tarkastella epäröinnin määritelmää. Epäröinnillä tarkoitan puhujan reaktiota tilanteessa, jossa hän ei heti tiedä, miten jatkaa puheenvuoroaan (tai miten aloittaa se). Määritelmästä seuraa, että vuorovaikutukseen liittyvien haasteiden lisäksi ongelma voi liittyä pragmatiikkaan, semantiikkaan, rakenteeseen, sanastoon, fonetiikkaan, itsensä havainnointiin ja itsekorjauksiin.

Tutkimukseni perusteella epäröintiin viittaa seitsemän erilaista merkitsintä, joista melkein jokainen esiintyy melko usein ei ainoastaan indoeurooppalaisissa kielissä mutta myös muissa kielissä, kuten esimerkiksi suomessa ja japanissa [Esimerkit 1 & 2].

1. Kak eto bylo		
01	J/OŠ:	=i čto↑ že vsjo-taki?=davaite vspomnim. =ja mitä kuitenkin?=muistellaanpa.
02		(0.2) .xx (.) vot tot samyi <u>den</u> . (0.2) .hh (.) tuota samaista päivää.
03		(0.5)
04 >	NAP-R:	.hh ja °e° vyšla na eto pole? .hh minä °e° menin sille kentälle?
05 >		.hh i:→ #è# kogda <u>pervye</u> moi#. # e:#:→# #e:→# (0.4) .hh ja:→ #e# kun ensimmäiset minun#. # e:#:→# #e:→# (0.4)
06 >		°#m#° podruhi po komande. .hh (.) e: #e# °#m:#° vystupili °#m#° joukkuetoverini. .hh (.) e: #e# °#m:#° suoriutuivat
07 >		neuspeš(no)? (.) .hh i vot tut?=ja načala: #e:→# (.) tak epäonnises(ti)? (.) .hh ja juuri siinä?=minä aloin: #e:→# (.) niin
08 >		~skazat~ .hh krutit .hh pljonku v svoih mozgah? a--- sanotusti .hh pyörittää .hh nauhaa aivoissani? mutta---

Esimerkki 1.

2. Kak eto bylo			
01	VIM:	=eto že ogrom↑naja summa.=	
		=sehän on valtava summa.=	
02	NAP-R:	=[°(--) ^o]	
03 >	J/OŠ:	=[čto vot] e:→ ob po: po povodu progulok?= =[mitä tota] e:→ siitä liittyen: liittyen kävelyretkiin?= =[e:→ gorod posmotret?] =[e:→ kaupunkia katsomaan?]	
05 >	VIM:	[po: po↑vodu pro]gulok.= [liittyen: käve]lyretkiin.=	
06 >		=čto ja zdes [(-) skazat.]» =mitä minä tässä [(-) sanoa.]»	
07	J/OŠ:	[možno bylo vyiti (-)] [oliko mahdollista mennä ulos (-)]	
08	VIM:	»bojazn↑ byla.=--- »pelkoa oli.=---	

Esimerkki 2.

Merkitsimet on esitelty seuraavassa taulukossa [Taulukko 1]. Leksikaalisia merkitsimiä on yhteensä kahdeksan. Ne ovat *nu* (no), *vot* (tuo/toi, tuota/tota), *značit* (eli, siis), *kak by* (ikään kuin, niinku), *tak skazat* (niin sanotusti, niin sanoakseni), *skazem* (sanotaan, sanokaamme),

1)	puheeseen liittyvän ongelman eksplikointi kuten esimerkissä 2 (rivillä 6) <i>čto ja zdes</i> (--) <i>skazat</i> (mitä minä tässä (--) sanoa)
2)	epäröintiäänteet (<i>e m</i>)
3)	prosodiset piirteet: äänteen venytys (:), monotoninen intonaatio (→) sekä nariseva ääni (# #) kuten esimerkissä 1 (r. 5) <i>i:→</i> (ja:→) ja <i>moi#:#</i> (minun#:#)
4)	ns. tyhjät tauot kuten esimerkissä 1 (r. 5) (0.4)
5)	leksikaaliset merkitsimet kuten esimerkissä 1 (r. 7–8) <i>tak skazat</i> (niin sanotusti) ja esimerkissä 2 (r. 3) <i>vot</i> (tota)
6)	toistot kuten esimerkissä 2 (r. 3) <i>po po</i> (suhteen suhteen*)
7)	viivytely pragmaattisen projektion mukaisessa etenemisessä; esimerkissä 2 tavataan tällainen viive, kun vieras kierrättää juontajan sanoja (r. 5) <i>po: povodu progulok</i> (liittyen kävelyretkiin).

* Käännös on hieman epätarkka. Rakenteen *po povodu* merkitys on ”suhteen”. Olen pyrkinyt suomentamaan venäjänkieliset esimerkkikatkelmat siten, että puhujan rakenteelliset valinnat näkyvät mahdollisimman tarkasti suomenkielisisä käännöksissä. Näin ollen käännösvastine ei välttämättä ole kaikista luontevin vaihtoehto.

Taulukko 1. Merkitsimet

takoi (sellainen) ja *etot* (tämä). Niistä *takoi* (sellainen) ja *etot* (tämä) kongruoivat pääsanansa kanssa, mutta muut eivät taivu. Väitöstutkimuksessani selvisi, että melkein jokaisella epäroinnin merkitsimellä on omat erityispiirteensä. Samoin kaikilla merkitsimillä on rajoituksensa. Tällöin kyseinen kielenaines ei viittaa epärointiin tai ainakin epärointifunktio on kiistanalainen. Suurimmat rajoitukset koskevat tyhjiä taukoja ja leksikaalisia merkitsimiä.

Epärointiä tarkastellaan väitöskirjassani suhteessa vuoroon ja vuoron rakenneyksikköön (VRY). Pääkonteksteja, joissa epärointiä ilmenee, on siten kolme: vuoronalkuinen epärointi, vuoron rakenneyksikönalkuinen epärointi ja keskellä vuoron rakenneyksikköä ilmenevä epärointi. Kaikilla näillä kolmella epärointikontekstilla on myös omat alakontekstinsa, joilla on omat tyypilliset sijaintinsa suhteessa toimintajaksoon ja toiminnan etenemiseen. Käsitteiden ”vuoro” ja ”vuoron rakenneyksikkö” välistä suhdetta voi havainnollistaa seuraavan kuvion avulla [Kuvio 1]. Jos vuoron rakenneyksikkö muodostaa itsenäisen kokonaisuuden toiminnan, syntaksin ja prosodian kannalta, sen voi määritellä vuoroksi.

Puhuja:	VRY (+ VRY + VRY + VRY + ...) = vuoro
Keskustelukumppani:	VRY (+ VRY + VRY + VRY + ...) = vuoro

Kuvio 1. Vuoro ja vuoron rakenneyksikkö

Tutkimustulosteni perusteella voi sanoa, että vuoronalkuiset epäroinnit liittyvät pitkälti vuorotteluun ja siihen, että aineistoni koostuu nimenomaan televisiokeskusteluista. Kuten muissakin tutkimuksissa on osoitettu, vuoron alussa esiintyy varsin usein epärointiä. Lisäksi tutkimukset osoittavat, että uuden toiminnon aloittaminen saattaa olla ongelmallista. Aineistossani tämä näkyy erityisesti juontajan vuoroissa, kun hän siirtyy agendalla eteenpäin. Aiemmissa tutkimuksissa on tarkasteltu myös epäroinnin ja vuorottelun välistä suhdetta. Väitöstutkimuksessani tämä näkyy eritoten silloin, kun keskustelijat neuvottelevat, mihin suuntaan toiminta on rakentumassa. Tällaisia neuvottelukonteksteja aineistossani on kolme.

Vuoron rakenneyksikönalkuinen epärointi liittyy vuorostaan siihen, että puhujan vuoro on edennyt sellaiseen vaiheeseen, jossa se projisoi pitkää, usein moniyksikköistä vuoroa. Tähän epärointikontekstiin liittyvät tutkimustulokseni ovat hyvin samankaltaisia muiden tutkimusten kanssa. Esimerkiksi jo varsin varhaisissa epärointitutkimuksissa on havaittu, että epärointiä esiintyy usein, kun lausuma on vasta alkuvaiheessa. Samaten jo vuosikymmeniä sitten on pantu merkille, että kaikenlaiset siirtymät puheessa ovat tyypillisiä paikkoja epäroinnille. Nämä kaksi ilmiötä voi havaita myös aineistostani. Lisäksi tutkimukseni osoittaa, että hyvin pienetkin siirtymät toiminnan etenemisessä ovat tyypillisiä epärointiä aiheuttavia tilanteita. Tällaisia pieniä siirtymiä ovat mm. könttien (*chunks*) väliset siirtymät sekä kolme esiintymiskontekstia, joissa taustoituksesta siirrytään etualalle.

Kuten muissakin tutkimuksissa on osoitettu, vuoron rakenneyksikön keskellä oleva epärointi näyttää liittyvän pääsääntöisesti puheentuotannon viimeisiin vaiheisiin, kuten esimerkiksi leksikaalisiin valintoihin, artikuloinnin ongelmiin ja virheellisten tuotosten korjaamiseen. Muihin tutkimustuloksiin tukeutuen sekä ottaen huomioon yleisen käsityksen maailmasta jaoin leksikaaliset sanahaut kolmeen kategoriaan. Ne ovat ongelma käsitteellistämässä, ongelma yksityiskohdan muistamisessa ja ongelma sanan tai ilmauksen valinnassa.

Epäröinnin merkitsimien sijainti	Vuoron alussa	Vuoron rakenneyksikön alussa	Keskellä vuoron rakenneyksikköä
Eksplikointi	tietyissä konteksteissa	–	tietyissä konteksteissa
Epäröintiäänteet	kaiken tyyppisissä ongelmissa	kaiken tyyppisissä ongelmissa	kaiken tyyppisissä ongelmissa
Prosodiset piirteet	kaiken tyyppisissä ongelmissa	kaiken tyyppisissä ongelmissa	kaiken tyyppisissä ongelmissa
Tyhjät tauot	kaiken tyyppisissä ongelmissa	ei-syntaksiset, pitkät, ketjuissa esiintyvät	kaiken tyyppisissä ongelmissa
Leksikaaliset merkitsimet	tietyt kongruoimattomat, ketjuissa esiintyvät	tietyt kongruoimattomat, ketjuissa esiintyvät	tietyissä konteksteissa, ketjuissa esiintyvät
Toistot	melko harvoin	melkein kaiken tyyppisissä ongelmissa	tietyissä konteksteissa
Viivyttely pragmaattisen projektion mukaisessa etenemisessä	monen tyyppisissä ongelmissa	–	erityisesti yksityiskohdan muistamiseen liittyvissä ongelmissa

Taulukko 2. Epäröinnin merkitsimien tyypillinen sijainti suhteessa vuoroon ja vuoron rakenneyksikköön

Kun tarkastellaan, miten epäröinnin merkitsimet sijoittuvat suhteessa esitettyihin alakonteksteihin, voidaan vetää johtopäätöksiä siitä, missä konteksteissa mikäkin merkitsin voi esiintyä. Epäröintiäänteitä ja prosodisia piirteitä löytyy jokaisesta kontekstista. Niitä voikin luonnehtia geneeriseksi epäröinnin merkitsimiksi. Kaikissa konteksteissa esiintyy myös epäröintiketjuja, vaikka tietyissä konteksteissa ne ovatkin erittäin lyhyitä. Tämä johtunee siitä, että ongelma ei ole kovin vakava. Varsin laajasti käytetään myös toistoja ja tyhjiä taukoja. Sitä vastoin eksplikointia ja viivyttelyä pragmaattisen projektion mukaisessa etenemisessä sekä leksikaalisia merkitsimiä, erityisesti sellaisia, jotka kongruoivat pääsanansa kanssa, käytetään harvemmin, ja niiden esiintymiskonteksti on harvalukuisempi. Näillä kolmella epäröinnin merkitsimellä on myös selvimmät erityispiirteensä. Eksplikointia ja viivyttelyä pragmaattisen projektion mukaisessa etenemisessä käytetään etenkin silloin, kun puhujalla on verrattain suuria ongelmia, esimerkiksi semanttisia.

Leksikaalisten merkitsimien käyttö liittyy aineistoni perusteella hyvin vahvasti jokaisen merkitsimen leksikaaliseen merkitykseen. Keskellä vuoron rakenneyksikköä leksikaaliset merkitsimet implikoivat varsin tarkasti, millainen ongelma on kyseessä sekä miten puhuja suhtautuu ongelmaan ja sen ratkaisemiseen. Tämän lisäksi leksikaalisten merkitsimien käytöstä voi havaita muutamia säännönmukaisuuksia. Esimerkiksi, kun kyseessä on käsitteellistämiseen liittyvä ongelma, leksikaalinen merkitsin, jolla siihen viitataan, implikoi usein epätarkkuutta. Kun kyseessä onkin sanan tai ilmauksen valitsemiseen liittyvä ongelma, sana-
haussa käytetään varsin usein leksikaalista merkitsintä, joka ennemminkin viittaa tarkkuuteen.

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että televisiokeskustelujen osanottajat tunnistavat varsin hyvin, mikä heille aiheuttaa ongelmia, mitkä sanat, yksityiskohdat ja käsitteet ovat heille tuttuja ja nopeasti löydettävissä muistista eli millaisia ongelmia on helppo ratkaista ja samaten, minkä tyyppiset ongelmat ovat monimutkaisempia. Voidaan myös päätellä, että

puhujien käsitykset siitä, millaisia merkittäviä voi käyttää missäkin epäröintitilanteessa, ovat varsin yhtenevät.

Mikä sitten on väitöstutkimukseni anti? Sen lisäksi, että tutkimukseni laajentaa ymmärrystä ilmiön moninaisuudesta, tuloksia voi hyödyntää venäjän kielen opetuksessa etenkin kun venäjää opetetaan vieraana kielenä. Tutkimustulokseni voivat olla hyödyllisiä myös retoriikasta kiinnostuneille sekä journalistiikan opiskelijoille.

Venäjänkielisen lektion suomennos on tekijän.

Lähde

Chafe, Wallace L. (1980), Some reasons for hesitating. – *Temporal variables in speech. Studies in honour of Frieda Goldman-Eisler*. Ed. Hans W. Dechert & Manfred Raupach. The Hague: Mouton, 169–180. <https://doi.org/10.1515/9783110816570>.

FM Hanna Laitisen venäjän kielen alaan kuuluva väitöskirja *Projavlenije hezitatsii v besedah na rossijskom televidenii* (Epäröinnin ilmeneminen venäläisissä televisiokeskusteluissa) tarkastettiin lauantaina 22.8.2020 Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi professori Vera Isaakovna Podlesskaja Moskovan humanistisesta yliopistosta ja kustoksena professori Johanna Viimaranta Helsingin yliopistosta.